

Boka László

A képekben gondolkodó, szavakban élő költő

26 esztendő volt csupán, amikor már három markáns verseskötetet tudhatott a magáénak. A debütáló kötet, a *Te mentél át a vízen* (1975) egy egész generáció vezéralakjává tette, az úgynevezett harmadik Forrás-nemzedék felléptét Erdélyben e kötettől számolja a magyar irodalomtörténet-írás. A *kilátótorony és környéke* (1977) két évvel később igazolta a várakozásokat, a *Párbaj avagy a huszonharmadik hóhullás* (1979) című kötet szintúgy, Határ Győző lelkes recenziót írva „fiatal géniusz” nevezte, de ekkorra Szócsnek pazar verselőként és rendszerkritikus értelmiségiként is igencsak „híre” lett. Olyan korszakban kezdett alkotni, amikor a sorok közti olvasásnak, a metaforikus nyelvnek, a „cinkos akusztikának” óriási súlya lett. A korban radikálisnak mondható poétikai ereje, annak ontológiai tartalmai, iróniája, filozófiai mélységei sokaknak segítettek az anyanyelv teremtő ereje által túlélni a nyolcvanas évek romániai borzalmait, kijátszani a többszörös tiltást, a hatalom önkényét, ideiglenes belső szabadságot, autonómiát teremteni a végletesen beszűkülő külvilág tereivel szemben. Mindezen kulturális ellenzékiesség aztán fokozatosan politikai ellenzékiességgé is lett. Sütő András legnagyobb sikerei évtizedének a végén, 1979-ben, amikor elnyerte a Herder-díjat, az azzal járó egyéves bécsi ösztöndíj lehetőségét Szócs Gézának adományozta. A fiatal tehetség élt a lehetőséggel – és hamarosan szembekerült a kommunista rezsimmel. Ismert József Attila-parafázisa, a *Születésnapomra* sajátosan szócsgezás sorai csak 32 esztendő korában, 1985-ben születtek ugyan, de korai költői korszaka *ars poetica*-jaként olvashatók: „Az volt hazám, ahogyan éltem – / Haza a magasban / s a mélyben. // Szabadság nyelvtana, / szabadság levegője! / ki ilyen levegőt szív, / nem tud aludni többé / se nélküle, se tőle, / virrasztva él, / álmatlanul / és célba lő / s nyelvtant / tanul // vagy épp az eget kémleli, / az árnyékból kifejlő / hatalmas csillag-mondatot / mely egyszer – érzi – feljő. // Azokhoz szól / akik remélnek / s hisznek a költő / ének- / ének”

Fiatalon ódzkodott minden hivatalosságtól, külső és belső (tehát a kisebbségi közösségi) cenzúráktól is, így lett rendszerellenes vagy inkább rendszeren kívüli, hisz számára alkatilag is lehetetlen volt csendben maradni. Már otthon a családi asztalnál s gyermekkorai játszópajtásai közt is éles szemű vitakultúrát szívott magába. Lázadó természete kezdetben csak az apák generációja ellen és az előttük teret és nyelvet foglalók, utóbbi részben el is koptatók (a rendszer megjavíthatóságában még hívők) ellenében mutatkozott meg, de igen korán, már az *Echinox* és a *Fellegvár* diáklapok szerkesztésével is sejteni lehetett, hogy korosztálya egyik legjobbjaként, afféle irodalmi vezetőként, igazi tehetségként tartják majd számon. Az 1981–82-ben géppel írott egyetlen romániai magyar szamizdat, az *Ellenpontok* után társait, s vele őt is, a Securitate őrizetbe vette.

Ezt követően számos zaklatás és beidézés következett, ami után 1986-ban a román hatóságok egyértelműen jelezték, hogy szívesebben látnák személyét Románia határain kívül, így kvázi engedték, hogy felügyelet mellett disszidáljon. E közismert tények költészeti érési folyamata, táguló világlátása, eleve gazdag olvasottsága és lírikusi pallérozottsága, s általában az irodalom korabeli szerepe, megbecsültsége, akkoriban kiemelten fontos (mert más pótló, helyettesítő) feladatai miatt hangsúlyozandók.

Nyelvi, poétikai ereje, annak iróniája vagy épp ontológiai mélységei már első köteteiben kész költőnek mutatták. Kevesen mondhatják ezt el magukról a magyar irodalomban, talán csak Weöres, Jékely, Szilágyi Domokos s még páran. Csupa olyanok, akikre Szőcs nagyon is odafigyelt vagy egyenesen mesterének tekintett. Nyelvi képességei, a fanyar humor, a súlyos létfilozófia és a gyermekien tiszta vágy egyes dolgok kipróbálására, látszólag összeférhetetlen alakzatok közös keretbe helyezésére ösztönözték, s mindez a legképtelenebb versnyelvbéli kilengéseket is elfogadtatta olvasójával. Kizökentette tudniillik, nem süppesztette kényelmesen foteljába, miközben ott lüktettek benne sokáig a teremtő szókapcsolatok, szintagmák.

Szőcs kezdeti, neoavantgárd kísérletekkel rokon költői műhelye valóban egyszerre „irodalmi és közéleti konvenciókat rombolt”, miközben „a klasszikus formakultúra bravúros kezeléséről is tanúskodott”, s új költői eszközöket, versbeszédet is teremtett.¹ A variált, eltérő hangnemek összejátszása, termékeny szintézisbe vegyítése lassan a védjegyévé vált, mindemellett erőteljessé maradt a látvány és a látomás, a múlt és a jelen, vagy éppen a sosem volt korok képi megragadása, a képekhez kapcsolható történetekben pedig a mítoszkutató, mítoszteremtő vagy éppen a demitizáló szándék. Sokan leírták már, hogy Szőcs egyéni mitológiát is teremtett, amikor a szabadság nyelvtanát keresve történelmi múlt, mitikus legendák és valós poétikai alakok, hagyatékok továbbgondolójaként tűnt fel (lásd például a *Waldemar Daa lányai* ciklust és másokat). E kétségkívül jelentős jellemvonás mellett azonban nem hallgatható el az sem, amit ő maga is több ízben hangoztatott, miszerint alapvetően képekben gondolkodott, költői szárnybontogatásai előtt pedig filmes pályára készült. A világot képekben látó és láttató, tehát képek által feldolgozó szerző ő, akinek eszköze mégis a nyelv, e kevésbé direkt, ám sokkal több jelentésréteggel bíró kifejezési forma. Talán e jellemvonás és a kétségkívüli vonzódás az enigmákhoz, a titkokhoz, sejtelmes és sejtethő történetekhez az, ami élete minden szakaszában meghatározó maradt.

A véleményem szerint egyik legsikerültebb Szőcs-kötet, *A sirálybőr cipő*, mely 1989-ben a Magvető gondozásában jelenhetett meg, mindebből összegzően is bőséges példát nyújtott. Alakváltó, szerepvariáló költészete leginkább a szereplehetőségek kipróbálásából, az elemi kíváncsiságból, magatartások és helyzetek megéléséből táplálkozott. Ezek pedig konkrét narrációs eljárásokat, dialektikus viszonyokat, idősíkokon átívelő szövegformálási és -alkotási folyamatokat implikáltak. Mindezeket túl 1990 után gyakran találjuk szembe magunkat olyan vershelyzetekkel, képekkel és toposzokkal, át- és továbbértelmezett szövickekkel, felismerhető vagy egyenesen csillagos jegyzettel ellátott vendégszövegekkel, amelyekben egészen kortárs jelentések, közérzetek, hangulatok dominálnak. Akkor is, amikor pontosan érezzük, hogy az intertextus maga is csak egy alkalom mindennek megmutatására. Az ismerősség kényelme, biztonsága helyett itt kényelmetlen asszociációk, kibillentő helyzetek teremődnek: „a gumibot is aluszik / s a társadalmi tudat is: / máma

1 ELEK Tibor, *Ki (a) költő? = Szőcs Géza 60. Album Amicorum*, szerk. GÁLL Attila, Kolozsvár, Arad, Erdélyi Híradó, Irodalmi Jelen, 2013, 44.

már nem hasad tovább”. Ugyanez vonatkozik a játékba hozott, invitált vagy odacitált archetípusokra is. A rendszerváltás utáni első, 1992-es kötete tartalmazza egyik kedves példámát Szőcs talán legtermékenyebb s ugyanakkor heterogénebb verselői korszakából, *A platónt*, melynek nyilvánvaló intertextusairól anno Jakabffy Tamás találóan azt írta, hogy azok nem is csak vendégszövegek, hanem egyenesen „illetlen megvendéglések”, sőt leginkább túszul-ejtések. Mindehhez kell persze önmagában is a verscím termékeny többértelműsége, és kellenek az ehhez társított, társítható befogadói asszociációik.

Szőcs mindaddig fogva tartja a *Vándor éji dalának* fordításait, ameddig végleg világossá válik a kereketlenül is kiválóan rejtőzködő címbeli szójáték: *A platón* rejtett utalása arra az éteri eszményre, amelynek ma már jóformán megszűnt a valóságfedezete.²

A goethei bércek, ormok – melyek elvben a béke jelképei, s melyeken, mint tudjuk, leginkább csend ül – a számos fordítás révén tulajdonképpen már a magyar költészeti hagyomány részévé váltak, Szőcs azonban alapvetően kikezdi, megsérti ezen normáinkat. Látszólag realista leírással mutat be a (hegy)csúcsra jutással analóg módon egy szexuális aktust, melynek a platója éppúgy fontos számára, mint a szerelem platói jellege. A vers végén viszont a fordítások, vagyis az ismert magyarázatok felkínálta opciók részben és látszólag az olvasó szabadságát, interpretációs választási lehetőségeit mutatják, miközben a szöveg szerves részét képezik. Gyakorta ironikus, tragikomikus vagy groteszk képei mellé kezdetektől parodisztikus és olykor abszurd elemek is bőséggel beszivárogtak.

Úgy vélem, számára alapvetően más-más arcélú volt, másmilyennek mutatkozott (költőként és író emberként) minden egyes évtized. Igazi elismerése még az erdélyi magyar irodalom úgynevezett „nagy évtizedében”, az 1970-es években megtörtént, az 1980-as évek emigrációja emelte közéleti hírnevét és megtartotta korábbi költői rangját. A közvetlenül a rendszerváltás után hazatérő Szőcs viszont már közéleti, politikai szerepeket is vállalt, amelyek nem bizonyultak felhőtleneknek sem a romániai, sem később a magyarországi magyar közéletben. Talán ezzel is összefüggésben már 1992-ben beharangozta az „utolsó verseskönyv”-ét, amint az *A vendégszerető avagy Szindbád Marienbadban* borítóján olvasható volt. Szerencsénkre mégsem lett így. Tény persze, hogy 1992 után inkább iskolaalapító lett, nagyon sokáig nem jelent meg verseskötete. Az egyik ilyen „utolsó utáni”, a 2003-as válogatás, *Az al-legóriás ember (avagy mikor a szomszédgyerek a Holdra lép)* volt, mely játékos címével, humorával és teremtő intertextusaival egyaránt a markáns Szőcs-lírához sorolható. Akkor is, ha a két kötet közt eltelt hosszú idő nem szokványos egy oeuvre-ben, sőt, sokan találgatni is véltek joggal, hogy ezen időszak vajon kísérlet-e: marad-e költő az ember könyv nélkül?³ Szerencsénkre maradt, de az említett időszak kiemelten is fontos változásokat hozott a kelet-közép-európai lakosok életébe, az időbeli távolság pedig megfontoltabbá, visszatekintőbbé, összegzővé és ugyanakkor kételkedőbbé is tette költőnk is, aki időközben drámai és prózai szövegekkel is előrukkolt, a vallomásos, önmagát faggató líra azonban egy fontos életrajzi esemény árnyékában vált ismét hangsúlyossá. A kötetben az óriás, a „legóriás”-szerző és persze az allegória

2 JAKABFFY Tamás, *Környezetbarát-e az autonóm költő?*, *Látó*, 1993/2, ill. <http://lato.adatbank.transindex.ro/print.php?cid=1404%22> (utolsó hozzáférés: 2022. 08. 15.)

3 Például VINCZE Ferenc recenziója: *Szőcs Géza. Az al-legóriás ember*, *Napút* 2005/8, 119.

egyaránt komoly szerephez jutott, a gyakori szójátékokon túl azonban a kendőzetlenül őszinte önvessék, ön-értelmezések váltak elsődlegessé az ötvenedik születésnapon.⁴

A 2003-as „utolsó utáni” verseskötet zárójeles címében megidézett emlékezetes történethez (az első Holdra lépő ember pikáns gyerekkori sztorijához) Szócs azt írta lábjegyzetképp: „a történet lehet, hogy valós, lehet, hogy fikatív (és lehet, hogy apokrif).” Szócs Gézát leginkább ezek az apokrifek érdekelték. Emberként és költőként, alkotóként egyaránt eljátszott egy-egy irodalom- vagy kultúrtörténeti kuriózummal, hiszen értelmiségiként, örök keresőként a teljes magyar művelődéstörténet foglalkoztatta. Rajongva, egész estén át tudott beszélni egy-két érdekességről, kultúrtörténeti kuriózumról. Azok közé tartozott, akik óriási olvasottságuk mellett gyermeki érdeklődéssel, már-már naiv rácsodálkozással fordultak a világ felé, s fokozott érzékenységgel figyeltek meg dolgokat, rakták össze a lét tükörcserepeit, s közben el-eljátszottak egy-két érdekes történettel, önmaguk lázadásaival is, hol ironikusan, hol sorsszerűen komolyan. Vonzották a kevésbé ismert vagy a teljességében még ki nem kutatott, felfedezésre váró kultúrtörténeti érdekességek, a meghökkentést ígérő csemegék, szenzációk, egy-egy nagyszerű életmű körüli magáncsevejek, amelyekről biztosat nem is lehetett tudni, csak azt, hogy a sztori él, létezik és hat, van, lehet reális alapja, szereplői is valóságok, tehát akár így is történhetett. Hosszan sorolhatók a tematikák és a „kiegészítő mondatok” a Janus Pannoniusszal kapcsolatos anekdotáktól az Itáliába vagy flamand földre távozó peregrinusokig, Ady Endre egy-egy szerelméig, vagy éppen az indiántörténetektől odáig, hogy kinek, melyik kis Balázsnak szolt tulajdonképpen József Attila *Altatója*. Szócs nem véletlenül egész kötetet szentelt a nagybányai festőiskola egyik olasz apától és szerb anyától származó, igen korán elhunyt „magyarjának”, Tasso Marchininek, s a Babits által érhetetlenül fel nem fedezett, szintén tragikusan rövid életű Dsida Jenőnek. Szenvedélyesen elő akart bányászni a múltból minden magyar történelmi, művelődéstörténeti és persze irodalmi alakot, főként, ha annak volt valamilyen esélye nemzetközi renoméra is. Később kultúrpolitikusként is ez ösztökölte: a támogatásával valósultak meg olyan tárlatok, mint a golyóstoll felfedezőjének, Bíró Lászlónak szentelt kiállítás, vagy a Weisz Erik, azaz Harry Houdini-emléktárlat, de szorgalmazója s támogatója volt a 2018-as reprezentatív Corvina-kiállításnak is.⁵

Költőként erudíciója a magyar és az egyetemes kultúrkinccs, európai történelmi múlt és persze egy klasszikus értelmű weltliteratur átfogására tette képessé, így válik érthetővé a már-már mértéktelennek tűnő asszociációk, utalásrendszerek, vendégszövegek nyelvi-stiláris összefűzése, az eklektikusság és polifónia, mely műveiben legtöbbször bölcséleti többletet nyer. A látszólag szabad és könnyed játék viszont egyéni és/vagy közösségi önértelmezésbe fordul, ontológiai jelentőségűvé nő, az identitás kérdéseinek újra- és újraalkotódó kételyeivel, kérdéseivel, a múlt és az emlékezet fontosságának hangsúlyozásával, az egyénileg megélt idő belső, interiorizált problematikájával vagy éppen az emlékezetvesztés és az értékrombolás fajsúlyos kérdőjeleivel. Mindezek képekben, sűrű képek által jelenítődnek meg, mindenkoron kifinomult kompozíciókat játékba hozva, s nem egyszer saját, belső mitológiát is teremtve. A sokféle hagyományt összesítő, egyetemes és helyi értékeket megmozgató, azokból egyaránt táplálkozó, végtelenül összetett és ugyanakkor nyitott, egyes léttapasztatokat játékosan és komolyan sűrítő, egyszóval szintetizáló költői univerzumában

4 A kötet Orbán János Dénes válogatásában Aradon jelent meg az Irodalmi Jelennél, részben ennek is volt köszönhető, hogy rangjához képest talán nem kapott kellő figyelmet.

5 A tárlat *A Corvina Könyvtár budai műhelye* címen az OSZK-ban valósult meg.

a megrendítő és a kikacagó vagy illúziótlanító attitűdök és látomások egyaránt helyet kapnak, szerves egységet alkotnak.

Bár a versek (és prózaversek) mellett fokozatosan teret kapott a drámaírói én is, 2007-ben pedig a regényíró is megmutatkozott több-kevesebb sikerrel, Szócs elsődlegesen költő maradt. Amikor 2016-ban Fekete Vince Szócs költői életművéből egy 85 verset tartalmazó reprezentatív válogatást állított össze,⁶ igyekezett a kiterjedt, sokműfajú és többszólamú életművet egyrészt sajátos összefüggés-hálózatként bemutatni, ugyanakkor köteteken átívelő motívumokra is felhívni a figyelmet, amelyek összefűzik, láncolatként összetarthatják az életmű egyes darabjait. Hasonló próbálkozással több értekező is élt. Legutóbb Balázs Imre József mutatta ki meggyőzően,⁷ hogy a *robbanás/szétesés* motívuma, a *rés/repedés* költői képei vagy a *víz* többszörösen termékeny, mondhatni ciklikus jelenléte a versekben milyen olvasatokat, szemléleti kereteket, lehetséges önértelmezési módokat kínálnak. Mégis, a Szócs-féle versuniverzum alapvetően önkényes, szabad, levet magáról minden rögzítő, pozicionáló attitűdöt, mondhatni örök mozgásban van, leginkább az örök játékosság jellemzi. A különböző hangnemek társítása vagy a nézőpontok egy-egy versen belüli termékeny megmutatása a kezdetektől sajátos jegye volt a szintetizáló modernség, az avantgárd hagyományok és a posztmodern születési terepén egyaránt elhelyezhető lírának. Szócs költőként eleve úgy játszik a nyelvvel, hogy azt demonstrálja, sosem készen átvett formákkal és jelentésekkel dolgozik, hanem folyamatosan konstruál, játszik és eljátszik a szavak jelentésével, hangzásával, hangulati többlettel, korábbi jelentésrétegeivel, múltjával és jelenével, egyszerre konstruál és dekonstruál, nem csupán újabb összefüggéseket talál és láttat, hanem ilyenekre tudatosan játszik rá, ilyeneket hoz létre, mintegy azt demonstrálva, hogy az emberi elme nem létezhet folyamatos interpretáció és önértelmezés nélkül. Az említett *robbanás/szétesés* ezért az értelemszóródást is hangsúlyosan maga után vonja. E szüntelen keresés, játszás, értelemhalmozás nem egyszer már a verseskötetek címében is megnyilvánult.

A magára a versre és a versírásra vonatkozó viszonylag gyakori reflexiói (ahogyan azt már az igen fiatalon papírra vetett *Mi a vers?* gondolatmenete is megmutatta)⁸ segítettek első kritikusaiknak a Szócs-féle bonyolult szövegvilág körülhatárolásában. Ebben is követi némiképp egyik mesterét, Weörest, aki bölcselőként magáról a versírásról és a versek vélt hatásfokáról, befogadói lehetőségeiről értekezett több ízben is a 20. század felemás tapasztalatai közepette, és akit (ugye milyen jellemző ez is?) a nálánál jóval fiatalabb Székely János Erdélyben még nem tudott megérteni, a maga rangján kezelni költőként és emberként, a weöresi „koboldságában”,⁹ a Szócs-féle nemzedéknek viszont már kétséget kizáróan egyik meghatározó példaképe lett. A romániai magyar lírában közvetlenül a II. világháború után induló Székely Jánost, ahogyan Kányádit s másokat is a szocialista érában induló úgynevezett „ősapák” nemzedékének tekintjük, akiket aztán még két nemzedék – immáron a Forrás-könyvsorozat generációi – követett időben, Szócsék előtt. Szilágyi Domokosék, Lászlóffy Aladárék, Hervay Gizellák az 1960-as évek derekán, Király Lászlóék, Farkas Árpádék és mások ezt követően, az említett évtized végén vagy már az 1970-es évek első éveiben léptek színre. Őket követték Szócs kortársai (Balla Zsófia, Egyed Péter stb.), akik az

6 SZÓCS Géza, *Válogatott versek*, szerk. FEKETE Vince, Csíkszereda, Hargita, 2016.

7 BALÁZS Imre József, *Gondolat és kép egybeesése. Ismétlődő motívumok Szócs Géza értekező szövegeiben és verseiben* = Uő, *Erdélyi magyar irodalom-olvasatok*, Kolozsvár, Bolyai Társaság, Egyetemi Műhely, 2015, 156.

8 SZÓCS Géza, *Mi a vers?* = *Korunk évkönyv*, szerk. SZILÁGYI Júlia, Kolozsvár, 1976, 301.

9 Demény Péter kedves kifejezése ez Weöresről.

összmagyar lírikusi hagyományok mellett e sajátos erdélyi lírikus tradíciót is – továbbépítve vagy vitatkozva vele – valamilyen formában beépítették életművükbe. Mindennek azért van jelentősége, mert a korai, majd a szintetizáló irodalmi modernség 1945 előtti hullámainak (így a *Nyugat* nemzedékeinek vagy az *Erdélyi Helikon* jeleseinek) két világháború közötti hagyatéka sokáig nem tartozott Romániában sem a támogatottak közé. Az 1960-as évek végének némiképp szabadabb kultúrpolitikai légkörében viszont lehetőség nyílt újrapublikálásukra, és mindez erőteljesen kiegészült a formabontó, avantgárd-neoavantgárd jegyekkel, amelyekre egy nagyobb szabadságfokra vágyó, individuálisabb, kritikus fiatal generáció eleve fogékonyabbnak mutatkozott. Szócs sok tekintetben szintetizáló versnyelvének alakulására mindez alapvetően volt hatással. Ady, Kosztolányi, Bartók, József Attila vagy éppen Dsida hagyatéka egyaránt számított költői műhelyében, akárcsak az említett Weöres Sándor, akinek saját költői univerzumában is meghatározó volt a keleti filozófia és Hamvas Béla. Ők ketten pedig – Szentkuthyval kiegészülve – egyértelműen Szócs legfőbb tanítómestereinek bizonyultak.

A fiatal Szócs egykor remélt filmes, képeket sorjázó énjén túl a költői énje lett levethetetlen, igazi önmaga. A költőt nem pusztán a versei s nem is a kötetei teszik, mondta maga Hamvas, hanem sokkalta inkább látásmódja, költői fantáziája, látásszöge. Ha van kellő nyelve és formatökélye, erudíciója és olyan alapja, melyről a költészetben szólás alapállapot, világnézet és/vagy sorsszerű önelemzés lesz, akkor óhatatlanul e kifejezési forma, e „csatorna” válik igazi eszközévé, anyanyelvévé, amelyen érdemben szólni tud. Nyelvi-stiláris képességei, humora mellett az említett létfilozófia és örök keresés, a vonzalom a mitológiához és a titkokhoz, valamint a választott alakmások és a játékba hozott vendégszövegek mind-mind jellemzői e költészetnek. Lengyel Balázs írta róla találóan még 1988-ban:

verseit aránylag nehéz megérteni, de könnyű olvasni. Miért? Mert nehezét mond ugyan [...], de trükkösen, játékosan, olvadóan, könnyedén mondja, nyelvi tréfák során át, mint egy szavaktól ittasult, régi, boldog költő. Csak ne volna olyan kínzó, olyan súlyos, amit verseibe, rébuszaiba belerejt.¹⁰

Ezért is, amit Szócs Sziveri Jánosról, kortársáról s vajdasági jó barátjáról nekrológiájában egykor maga írt, tulajdonképpen saját poézisére is vonatkoztatható: „Amíg lesz kinek örökölnie a magyar nyelvet a földön, mindig lesz, aki kinyitja majd és olvasni fogja.”¹¹

10 LENGYEL Balázs, *A lívek, vepszek, vótok költője* = Uő, *Visszatérés*, Pécs, Jelenkor, 1990, 65.

11 SZÓCS Géza, *A csillagszűrő*, Forrás, 1990/6, 23.

